

Martin Sommer

Over Huizinga's *Autumntide of the Middle Ages*

In gesprek met Diane Webb en Anton van der Lem

Martin Sommer (1956) werd na een studie geschiedenisjournalist en later redacteur bij de Volkskrant. Hij was correspondent in Frankrijk en chef van de Haagse redactie. Sinds 2010 schrijft hij wekelijks een lange politieke column in de zaterdagkrant. In 1993 verscheen zijn biografie van Joop Lückler, de eerste naoorlogse Volkskrant-hoofdredacteur (Kranthebeest), en verder publiceerde hij o.m. Heimwee naar Frankrijk (2003), Dorp in Picardië (2004), Onder onderwijzers (2006) en Wat een held – tien vaderlanders op een voetstuk (2012).

*Diane Webb (1952) was beroepsmusicus toen ze besloot zich geheel aan het vertalen te wijden, eerst van kunsthistorisch werk, later op het bredere historische terrein van auteurs als H.L. Wesseling, Maarten Prak, Geert Warnar, Rudolf Dekker en Arianne Baggerman. Voor de vertaling van Herman Pleij's *Colors Demonic & Divine: Shades of Meaning in the Middle Ages & After* ontving ze in 2005 de Vondel Prize for Dutch Translation. Ze was een van de vertalers van Vincent van Gogh's *The Letters* en vertaalde naast Herfsttij ook die andere klassieker van de Nederlandse non-fictie: *The Diaries of Anne Frank* (een kritische editie verschijnt in 2021 bij Cambridge University Press).*

Anton van der Lem (1954) studeerde geschiedenis in Amsterdam en promoveerde in Leiden. Van begin af aan was hij gefascineerd door de Opstand in de Nederlanden – zijn gelijknamige boek verscheen in het Duits en Engels – en door het leven en werk van Huizinga, over wie hij veel publiceerde. Hij is mee-lezer met de indrukwekkende serie nieuwe vertalingen in het Duits die Annette Wunschel van Huizinga's werken maakt. Tot voor kort was hij conservator in de Universiteitsbibliotheek Leiden. Nu beheert hij daar beide sites die hij zelf heeft geïnitieerd: dutchrevolt.leiden.edu en Huizinga-Online.nl.

Dit stuk verscheen eerder in de Volkskrant en VertaalVerhaal dankt deze krant voor de toestemming het hier te mogen plaatsen.

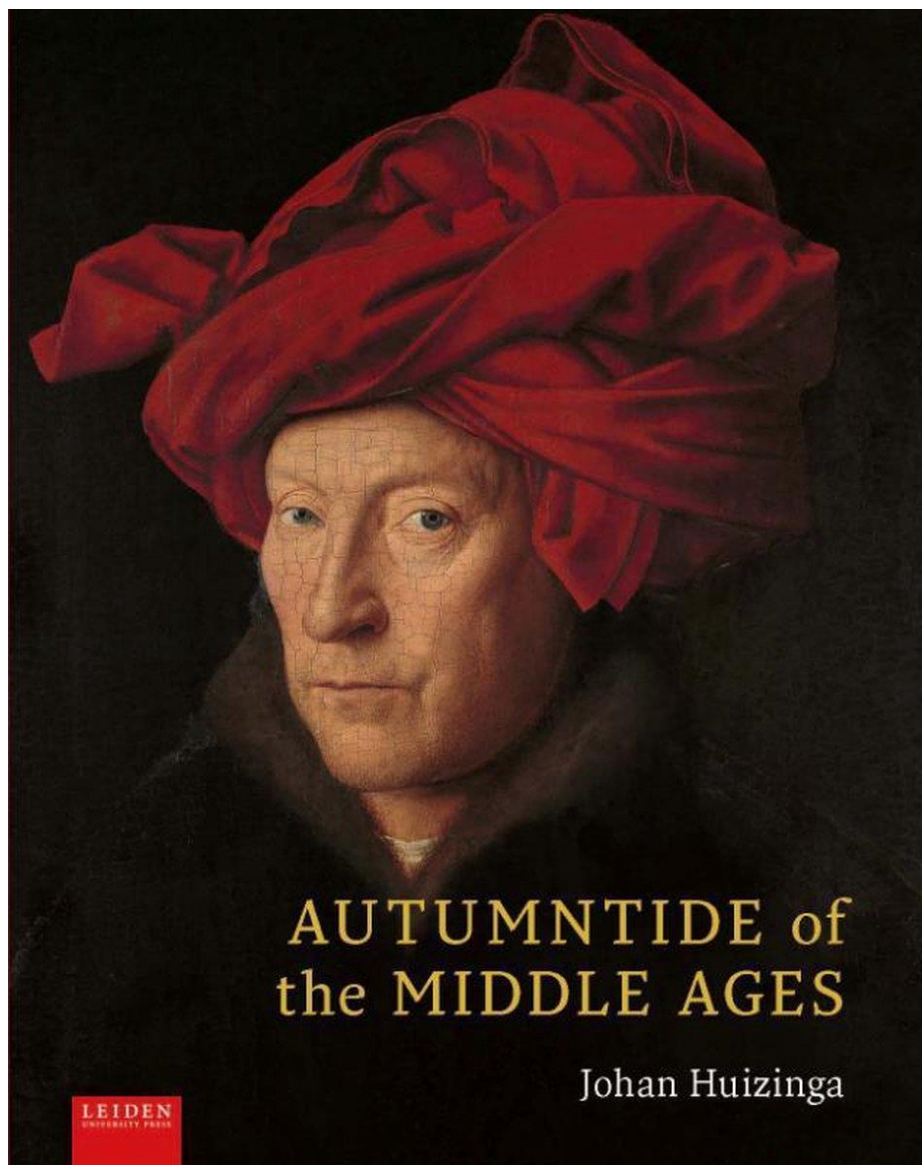
© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

Over Huizinga's *Autumntide of the Middle Ages* In gesprek met Diane Webb en Anton van der Lem

‘Toen de wereld vijf eeuwen jonger was, hadden alle levensgevallen veel scherper uiterlijke vormen dan nu. Tusschen leed en vreugde, tusschen rampen en geluk scheen de afstand grooter dan voor ons; al wat men beleefde had nog dien graad van onmiddellijkheid en absoluutheid, dien de vreugd en het leed nu nog hebben in den kindergeest.’

‘When the world was five centuries younger, all the affairs of life had much sharper outward forms than they do now. Between grief and gladness, between calamity and good fortune, the distance seemed greater than it does to us; everything one experienced had that high degree of immediacy and absoluteness that joy and sorrow still have in the minds of children.’

© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteurs

Honderd-één jaar heeft het geduurd voordat *Herfsttij der Middeleeuwen* integraal in het Engels is vertaald. Onze beroemdste historicus Johan Huizinga publiceerde zijn meesterwerk in 1919. En pas nu is het compleet en onverkort als *Autumntide of the Middle Ages* verschenen, in een zorgvuldige vertaling van Diane Webb, van huis uit Amerikaans en met een voorliefde voor de Middeleeuwen. Dankzij haar kon het Engelse taalgebied eerder kennismaken met de middeleeuwse mysticus Ruusbroec en met *Dreaming of Cockaigne* van Herman Pleij. Voortrekker van deze uitgave, een van de twee tekstbezorgers en Huizinga-kenner is Anton van der Lem, zojuist gepensioneerd als conservator van de Leidse universiteitsbibliotheek.

Bizar dat het ruim een eeuw heeft moeten duren voordat dit boek van wereldfaam in het Engels beschikbaar kwam. Vooral omdat het onthaal van *Herfsttij* in het buitenland aanvankelijk enthousiaster was dan de zuinige ontvangst hier. Huizinga deed van meet af aan moeite voor uitgaven in vreemde talen.

Van der Lem: ‘De eerste Engelse vertaling dateert van 1924. Maar die was gebaseerd op de tekst voor de Franse vertaling, waaraan Huizinga zelf had meegewerkt. De Franse uitgever had alleen een drastisch ingekorte versie op de markt willen brengen. Dus werd ook de eerste Engelse vertaling een derde korter dan het origineel. Daar had Huizinga nooit aan mee moeten doen.’

Webb: ‘In 1996 kwam er een tweede vertaling, nota bene bij de prestigieuze Chicago University Press. Van twee professoren. Die versie is niet vanuit het Nederlands maar vanuit het Duits vertaald. Niet alleen dat, zowel de stijl als de precisie schiet tekort.’

Hier spreken twee bewonderaars van Johan Huizinga. Van der Lem kwam met Huizinga in aanraking tijdens zijn tweede studiejaar geschiedenis. Hij kocht het *Verzameld werk*, negen delen, tweedehands voor 375 gulden. ‘Een rib uit mijn lijf. Daarna heb ik de hele zomer gelezen. *Unputdownable*.’ Van der Lem heeft Huizinga nooit meer in de steek gelaten. En Webb: ‘Dit is zoveel meer dan geschiedenis. Hier een willekeurige passage uit hoofdstuk een, waarin hij schrijft: “Het gevoel van onzekerheid, de bange vrees, die in elke crisis het staatsgezag smeekt om een schrikbewind, was in de latere Middeleeuwen chronisch.” Die honger naar macht, dat is helemaal Trump of Poetin. Of Boris Johnson. In Groot-Brittannië vertrouwen ze sinds corona de macht helemaal niet meer. Het had vandaag geschreven kunnen zijn.’

Johan Huizinga (1872-1945) was hoogleraar geschiedenis in Groningen sinds 1905, en daarna vanaf 1915 in Leiden. Zijn *Herfsttij* vertelt het verhaal van de 14de en 15de eeuw als een tijd waarin het harde leven van alledag op allerlei manieren werd verfraaid – maar het was de schoonheid van de valse schijn. Daaronder woekerden gevoelens van neergang, verslapping, afsterven. Op de vraag hoe een geschiedenisboek zo’n wereldfaam kon verwerven, antwoorden Webb en Van der Lem in koor dat *Herfsttij* zoveel meer is dan een geschiedenisboek. ‘Dit boek is wijsheid voor altijd,’ zegt Van der Lem. ‘Elke tijd smacht naar het hogere. Dat kan op drie manieren. De toestand zelf verbeteren, daar was tot de 18de eeuw geen sprake van. De wereld ontvluchten, bijvoorbeeld in het klooster. Of een droom najagen van schoner leven. Van heldendaad en ridderroman. Met variaties vind je dat in elke tijd terug.’

Huizinga is niet eenvoudig te vertalen. Hij stelde zelf uitzonderlijk hoge eisen aan zijn teksten. Webb wijst op het voorbericht van de laatste uitgave die Huizinga zelf heeft verzorgd, in 1940. ‘Moet je kijken, één alinea. Vijf regels, zo perfect geschreven. Over de vertaling heb ik een dag gedaan. En dat was alleen de eerste versie.’ In het voorbericht dankt Huizinga een tikkeltje ironisch de brieven-schrijvers die taalfouten in de vorige uitgave ‘naarstig voor hem bijeenlezen’ – in de dubbele betekenis van zowel ‘woorden’ als ‘aren’ lezen. In het Engels werd dat ‘eagerly gather’, met dezelfde dubbelzinnigheid.

Huizinga had taalkunde gestudeerd, en Sanskriet, voordat hij zijn weg vond naar de historie. In het nawoord van *Autumntide* vertelt de tweede bezorger, de Britse mediaevist Graeme Small, hoelang Huizinga erover had gedaan om alleen al te komen tot de titel *Herfsttij*. ‘Herfstgloed’ was voorbij gekomen, ‘De eeuw van Bourgondië’, ‘Een eeuw van uitbloei’. Zeker acht titels overwoog hij, voordat het *Herfsttij* werd. Huizinga bedacht ook zelf nieuwe woorden, al was herfsttij wel een bestaand begrip. Van der Lem: ‘Ik heb het opgezocht op het internet. *Herfsttij* vind je terug in gedichten.’ Webb: ‘De eerste Engelse vertaling heette *The Waning of the Middle Ages*. We hadden “waning” kunnen kiezen, dat was vrij van rechten. Het werd *Autumntide*, dat was een “stroke of genius” zoals een hoogleraar uit Nieuw Zeeland ons opgetogen mailde. Ook dat woord bestond al, je hebt spring-tide, autumn-tide. Er is een Bed & Breakfast die The Autumn-tide heet. Wij hebben het streepje weggehaald. En het lidwoord. Dichter bij de brontekst kun je niet komen.’

Voor Webb was Huizinga’s schrijfstijl bijna intimiderend. ‘Dit is een heilige tekst. Hij schrijft geen woord te veel. Soms heel lange zinnen, dat je denkt: waar gaat dat naartoe. Hij wisselt zijn tijden af, soms gebruikt hij in één alinea eerst tegenwoordige tijd, dan onvoltooid verleden tijd, dan voltooid verleden tijd. In een roman kan dat uiteraard, maar in een wetenschappelijke tekst is het heel ongebruikelijk. Aanvankelijk had ik het idee om dat te verbeteren. Zinnen opknippen of zinnen zonder werkwoord aan elkaar knopen. Toen ik het af had, dacht ik, nee, dat is niet Huizinga. Daarna heb ik nog eens zin voor zin, het hele boek in het Nederlands en het Engels hardop voorgelezen en nagelopen, om dichter bij het origineel te komen.’

Van der Lem: ‘De stijl is kenmerkend voor dit boek. Huizinga schreef in dezelfde tijd nog een boek over Amerika. Dat is veel vlotter geschreven. Zijn bron is daar een krant, of het jaarverslag van de vleesverwerkende industrie. Hij neemt de kleur aan van zijn onderwerp. Hier is het dichtertlijk, zoals de 15de-eeuwse dichters die hij las. “Hoe glimt de gulzigheid van Villon.” Men zegt wel dat hij door de Beweging van Tachtig is beïnvloed, maar die had hij toen al achter zich gelaten. Met al die dubbele adjectieven.’ Webb: ‘Hier en daar vind je ze nog wel. “Lyrisch-sentimenteel. Bloemzoete romantiek”.’

Johan Huizinga was een kijker, van jongs af aan. Hij was een getalenteerd tekenaar en al lezend heb je vaak het idee in een filmscript rond te lopen – hoewel hij de bioscoop maar ordinair vond. Meteen aan het begin beschrijft hij de felle kleuren van de ridderkledij, het alomtegenwoordige gebeier van de klokken, het beangstigende duister van nachten zonder kunstlicht. Huizinga wilde een tastbare

wereld scheppen. Daarom ook zijn de illustraties bij dit boek wezenlijk. Van der Lem: 'Huizinga schreef: "Het is bijna, alsof die eeuw slechts haar deugden geschilderd en haar zonden beschreven had." Het vertrekpunt van *Herfsttij* was de schilderkunst van Jan van Eyck (1390-1441), de man van het Lam Gods. Van Eyck werd altijd beschouwd als schilder van de Renaissance. Huizinga was de enige die de stelling aandurfde dat Van Eyck terugkeek, naar de Middeleeuwen, en niet vooruit.'

Huizinga schreef over rituelen, vormen, ogenschijnlijk de buitenkant van het middeleeuwse leven. Maar eigenlijk wilde hij een diepere laag aanboren. Hij had veel nagedacht over wat hij de historische sensatie noemde, het gevoel het verleden letterlijk te kunnen raken. Van der Lem: 'Het is een geschiedenis van gevoelens.' Webb: 'Je proeft zijn betrokkenheid als *storyteller*.' Aan het eind van het eerste voorbericht, in 1919, schrijft Huizinga dat hij heeft getracht levens- en gedachtenvormen te beschrijven. En dan stelt hij zich de vraag of het ooit zal lukken om historisch onderzoek te doen naar de inhoud van die vormen. Van der Lem: 'Maar dat is precies wat hij heeft gedaan, de emotie doorgronden.' Webb: 'Misschien was hij gewoon *fishing for compliments*.'